

تاریخچه بانکداری در ایران

گردآوری از:

محمد امین عابدینی

دانشگاه آزاد

تاریخچه بانکداری در ایران

محمد امین عابدینی

وضع ترانزیتی ایران و واقع شدن بر سر راه شرق و غرب، طبعاً ایجاب می نمود که آزادی رفت و آمد و تجارت و همچنین آزادی پول در این سرزمین حکمفرما باشد؛ کاروانهای شرقی و غربی با پولهای خود مایحتاجشان را در ایران تهیه می کردند، این امر موجب رواج انواع پولهای دنیا در ایران شده بود و بهترین حالتی بود که دانشمندان نظریه آزادی مطلق پول می توانستند متصور شوند. در ایران سکه طلا از روزگاران قدیم ضرب می شد و فقط قانون عرضه و تقاضا بر آن حاکم بود.

در اوایل قرن نوزدهم تومان طلا (که برابر ۵۰ عباسی نقره بود) پول اصلی ایران را تشکیل می داد. در سال ۱۲۰۶، سال سی ام سلطنت فتحعلی شاه، قران به ارزش یکدهم تومان ضرب و به جریان گذارده شد و ارزش شاهی که جزء کوچکتر پول ایران بود یک بیستم قران معین گردید.

ضرب سکه بدون محدودیت در ضربخانه های برخی ولایات ایران انجام می شد و دولت جز گرفتن حقی، برحسب مدت بهره برداری، دخالتی نداشت؛ تا آنکه در سال ۱۲۳۶ با ابلاغ جدولی رابطه نقره به طلا را با نسبت یک به پانزده ونیم اعلام کرد اما نسبت مذکور چون منطبق با خصوصیات بازارهای داخلی و بین المللی نبود نتوانست در ایران استقرار یابد از حدود سال ۱۲۵۰ (۱۸۷۰ میلادی) پول ایران نیز تحت تأثیر بحران جهانی نقره قرار گرفت، در ایران رابطه نقره به طلا به نسبت یک به چهارده در آمد این نسبت در اروپا یک به پانزده ونیم الی شانزده بود، یعنی خروج هرکیلو طلا از کشور معادل ۱/۵ الی ۲ کیلو نقره برای صادر کننده سود داشت. برای جلوگیری از این کار دولت ابتدا تمام ضربخانه های ولایات را بست و ضربخانه ای مجهز در تهران راه اندازی کرد و بعد (به دلیل ادامه خروج طلا از کشور) اقدام به جمع و اندوختن طلا در خزانه کرد؛ پس از آنکه قیمت طلا تا حدی بالا گرفت مردم شروع به احتکار و ذخیره طلا کردند با ادامه این روند رفته رفته طلا از گردش خارج شد و به علت تنزل بهای مس پول خرد نیز ارزش و مقام خود را از دست داد و به این ترتیب سیستم پولی ایران در واقع به یک فلزی تبدیل شده بود و بیش از پیش تحت تأثیر نوسانات بهای این فلز در بازارهای بین المللی بود.

صرافی و بانکداری : صرافی از دیرباز جزء لاینفک اقتصاد ایران بوده است، علت اصلی پیدایش و توسعه این حرفه احتیاج روزانه مردم به تعیین وزن و اعیار مسکوکات گوناگون بوده که در مبادلات جریان داشته، زیرا با رواج پولهای مختلف، بدون آشنایی با مشخصات مسکوکات و بدون اطلاع از رابطه ارزش فلزات با یکدیگر کسب و معامله میسر نبود و برای رفع این حاجت وجود کسانی که

در خصوصیات مسکوکات و مسائل مربوط به آن آگاه بوده و وقت خود را به این امر اختصاص دهند لازم بود.

صرافان آن زمان را از لحاظ حیطة عملیات می توان به سه دسته تقسیم کرد :

الف) کسانی که در یک منطقه کوچک یا یک شهر مشغول کار بودند.

ب) صرافانی که در شهرهای ایران و تقریباً در تمام نقاط کشور معروفیت و فعالیت داشتند.

ج) مؤسساتی که حوزه کارشان به خارج تجاوز نموده و خصوصاً در کشور های همجوار به عملیات صرافی مبادرت می ورزیدند.

از مراکز عمده صرافی آن زمان می توان به ترتیب درجه اهمیت شهرهای تبریز، مشهد، تهران، اصفهان، شیراز و بوشهر را نام برد.

از جمله عملیاتی که از ابداعات این دوره صرافی باید محسوب گردد نشر « بیجک » است.

« بیجک » عبارت از سندی بود که صراف ضمن آن وصول مبلغ را اعلام داشته و به وعده کوتاه یا اکثراً عندالمطالبه تعهد پرداخت می نمود و معمولاً در مقابل بروات تسلیمی تاجر صادر می شد و برحسب میزان و معروفیت و اعتبار صراف در بازار رواج می یافت.

بدین ترتیب انتشار بیجک علاوه بر آنکه سود سرشاری عاید صرافان می کرد و آنان را تقویت می نمود، وسیله ای برای رفع مضیقه پولی بازار بود و از آثار کمبود مقدار مسکوک در جریان، می کاست.

بانک جدید شرق (New Oriental Bank) : این بانک که مرکزش لندن و حوزه عملش مناطق جنوبی آسیا بود بدون هیچگونه قید و شرطی و بدون دریافت امتیازی خاص در سال ۱۲۶۶ (۱۸۸۸ میلادی) شروع به فعالیت در ایران کرد؛ ابتدا در تهران در بنایی که بعدها مقر بانک شاهنشاهی گردید شعبه اصلی خود را ایجاد کرد و سپس شعبی در شهرهای دیگر ایران دائر نمود.

بانک جدید شرق از همان ابتدا با رقابت شدید و دامنه دار مؤسسات صرافی ایران، که سود سرشاری از این راه بدست می آوردند مواجه شد. پیش بینی نتیجه این رقابت برای طرفین دشوار بود صراف ایرانی از سرمایه مجتمع بانک و برتری فنی آن در هراس بود و اولیای بانک از قدرت صرافی ایران و عادت مردم به معامله با آنها در هراس بودند. صرافان ایرانی به سرعت به رمز مسلح شدن به فنون جدید بانکداری پی بردند و چنین می نمود که صرافان ایرانی امکان پیروزی در برابر بانک را دارند، اما قبل از رسید به هر نتیجه ای حریفی نیرومند (بانک شاهنشاهی) جانشین بانک جدید شرق شد.

بانک شاهنشاهی ایران : این بانک در سال ۱۲۶۷ (۱۸۸۹ میلادی) به موجب امتیازی که از طرف ناصرالدین شاه به بارون جولیس دو روتر (Baron Julius de Reuter) برای مدت ۶۰ سال

اعطاء گردیده بود، به وجود آمد. رویتراً قبلاً در دهم مرداد ۱۲۵۱ (۲۵ ژوئیه ۱۸۷۲) موفق شده بود امتیازی به مدت هفتاد سال، برای احداث خطوط راه آهن و بهره برداری از منابع تحت الارضی و یک رشته کارهای دیگر بدست آورد.

این بانک مجاز بود علاوه بر کارهای مربوط به صرافی به کارهای صنعتی و تجاری نیز پردازد و ضمناً حق انحصاری استخراج و بهره برداری از معادن آهن، سرب، جیوه، زغال سنگ، نفت، منگنز و... (به غیر از طلا، نقره و سنگ های قیمتی) و نیز ساختن راه در تمام کشور به بانک مزبور واگذار گردید.

علاوه بر امتیازات فوق، حق انحصاری نشر اسکناس نیز به رویتراً اعطاء شد این امتیازات معاف از مالیات بودند. ضمناً مقر این بانک که براساس امتیاز اولیه در تهران بود بعداً به لندن تغییر یافت؛ بانک مزبور تا بهمن سال ۱۳۲۷ (اتمام مدت ۶۰ سال قرارداد) با همین نام و تا مرداد ۱۳۳۱ با نام بانک انگلیس در ایران و خاورمیانه به فعالیت خود ادامه داد.

بانک استقراضی ایران (روس) : پس از واگذاری امتیاز تأسیس بانک شاهی ایران به رویتراً یکی از اتباع دولت روسیه به نام ژاک پولیاکوف (J. Poliakoff) پیشنهاد تأسیس بانک استقراضی ایران را داد در سال ۱۲۶۹ شمسی با این شخص موافقت گردید که اجازه تأسیس انجمن استقراضی ایران به مدت ۷۵ سال با حق انحصاری حراج عمومی به او داده شود و ضمناً از پرداخت هرگونه مالیاتی معاف گردید جز آنکه ۱۰٪ عواید حاصله را به خزانه دولت پردازد. بعدها انجمن استقراضی ایران تبدیل به بانک استقراضی ایران گردید و از ۲۲ بهمن ۱۳۰۱ به ایران واگذار شد.

مؤسسات بانکی ایرانی : از زمان آغاز به کار بانک جدید شرق مؤسسات ایرانی نیز به تلاش جهت بهبود وضع خود پرداختند که برخی از مهمترین آنان عبارتند از : تجارتخانه تومانیانس، تجارتخانه جهانیان، تجارتخانه جمشیدیان، شرکت اتحادیه و شرکت عمومی ایران.

بانک سپه که اولین بانک ایرانی است در چهاردهم اردیبهشت ماه سال ۱۳۰۴ در چند دکه واقع درگذر تقی خان با سرمایه اولیه آن که مبلغ ۳۸۸۳۹۵۰ ریال موجودی صندوق بازنشستگی درجه داران ارتشی بود ، تشکیل و شروع به فعالیت نمود. مؤسسه رهنی ایران نیز در سال ۱۳۰۵ با سرمایه ناچیزی برای معاملات رهنی تأسیس شد علاوه برآن در سال ۱۳۰۵ بانک ایران و روس نیز با سرمایه اتحادیه جماهیر شوروی فعالیت خود را آغاز کرد.

تأسیس بانک ملی ایران : فکر تشکیل بانک ملی با روش جدید بانکداری در ایران با فکر تشکیل یک بانک دولتی توأمأً ظاهر شد. ده سال قبل از تشکیل بانک شاهنشاهی ایران (۱۲۵۸ شمسی)

حاج محمد حسن امین دارالضرب یکی از صرفان بزرگ و روشن بین پیشنهادی تقدیم حکومت وقت برای ایجاد یک بانک ایرانی نمود که متأسفانه این پیشنهاد قبول نشد. پس از استقرار مشروطه در پنجم آذر ماه سال ۱۲۸۵ نمایندگان مجلس شورای ملی ضمن مخالفت با استقراض خارجی تأسیس یک بانک ملی را خواستار شدند و حتی جمعی از بازرگانان و صرافان تعهد مشارکت کردند تا این که اجازه تشکیل بانک صادر شد و اعلان آن چهار روز بعد انتشار یافت ولی عملاً ممکن نگردید. در خرداد سال ۱۳۰۰ در زمان کابینه احمد قوام برای ایجاد بانک از بقایای بانک استقراضی اقداماتی صورت گرفت که به ثمر نرسید در زمان حکومت رضاخان، دولت حسن مستوفی لایحه ایجاد بانک ملی ایران را تقدیم مجلس کرد و در سال ۱۳۰۶ به تصویب رسید و بعداً در هفدهم شهریور ماه سال ۱۳۰۷ شروع به کار کرد.

یکی از اقدامات مهم و اساسی بانک ملی برای خارج ساختن کنترل اقتصاد پولی ایران از دست بانکهای خارجی، تحصیل امتیاز نشر اسکناس از بانک شاهنشاهی ایران بود با این عمل حق امتیاز انتشار اسکناس از بانک مذکور سلب و مقرر شد تا کلیه اسکناسهای بانک شاهنشاهی تا پایان خرداد ماه سال ۱۳۱۰ از جریان خارج شود. در سال ۱۳۳۹ الزاماً وظائف و مسئولیتهای بانک ملی ایران تجزیه گردید، به این معنا که به موجب قانون بانکی و پولی کشور فعالیتهای غیرانتفاعی بانک ملی از قبیل نشر اسکناس، صندوقداری دولت و نگهداری جواهرات ملی و نظارت بر عملیات بانکها و حفظ ارزش پول در سازمان مستقل دیگری به نام «بانک مرکزی ایران» متمرکز شد. بانک مرکزی ایران پس از گذشت ۷۴ سال از شروع فعالیتهای بانکی در ایران در هیجدهم مردادماه سال ۱۳۳۹ تشکیل یافت.

تحول بانکداری در ایران: در آستانه پیروزی انقلاب به دلیل عوامل مختلفی در تاریخ هفده خرداد ماه ۱۳۵۸ طبق مصوبه شورای انقلاب، تصمیم به ملی کردن بانکها گرفته شد که جمعاً ۲۸ بانک، ۱۶ شرکت پس انداز و وام مسکن و ۲ شرکت سرمایه گذاری ملی اعلام شدند پس از ملی شدن بانکها با توجه به مشکلات عدیده، با تصمیم مجمع عمومی بانکها شبکه بانکی کشور که در آن زمان شامل ۳۶ بانک بود در همدیگر ادغام شد و ۹ بانک به وجود آمد:

۱- بانک ملی ۲- بانک سپه ۳- بانک رفاه کارگران ۴- بانک تجارت ۵- بانک ملت ۶- بانک صادرات ۷- بانک صنعت و معدن ۸- بانک مسکن ۹- بانک کشاورزی

علاوه بر آن اساسنامه بانک توسعه صادرات ایران نیز در تاریخ ۱۳۷۰/۴/۱۶ به تصویب رسید.